

Брагіна Т. М.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри народної хореографії
Харківської державної академії культури*

Брагін Ю. А.,

*кандидат культурології, доцент,
доцент кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту
Харківського державного біотехнологічного університету*

КОМЕМОРАЦІЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛКОСТУ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

У своїй промові перед ізраїльськими законодавцями 20 березня 2022 року президент України Володимир Зеленський згадав Голокост як аналог того, що зараз переживає наша країна. «Я маю право на цю паралель і на це порівняння», – сказав він у своєму відеозверненні.

Вивчення Голокосту зарекомендувало себе як галузь лише у 1990-х роках. На початку поле досліджень, як правило, зосереджувалося на антисемітизмі на найвищих рівнях прийняття рішень у Третьюому Рейху.

Тенденція серед істориків, філософів, політологів і широкої громадськості зосереджуватися на центрах убивств, де приблизно 3 мільйони чоловіків, жінок і дітей були отруєні газом і кремовані промисловим, систематичним способом, стимулювала наукові дослідження на ранніх етапах вивчення Голокосту. За словами Лоуера та Брендона, «Аушвіц став центральним символом сучасності, що зійшла з колії, найнижчою точкою західної цивілізації» [4].

Під час холодної війни радянські чиновники намагалися придушити більшість дискусій про унікальну долю євреїв під нацистським правлінням. Натомість радянські вчені досліджували страждання всіх мирних громадян, що, безсумнівно, включало знищення єврейського населення, але також зосереджувалося на широкому колі неєврейських жертв. За словами Венді Лоуер і Рея Брендона, «цей прояв радянського антисемітизму гарантував, що архіви в Україні [та інших країнах-наступниках] залишатимуться закритими до розпаду Радянського Союзу» [4].

Дослідження Голокосту та збереження колективної (соціальної, культурної, історичної) пам'яті про нього є актуальними для соціологів, культурних антропологів, літературознавців, політологів, фахівців у галузі теорії масових комунікацій. У 1990-х роках у нашій були здійснені

спроби осмислення стану даного дослідницького поля та ступеня його інтегрованості. При цьому широкого застосування набуло поняття культурної пам'яті. Стало очевидним, що різні явища культури та соціального життя – мистецтво, література, політика, релігія, право – можуть розглядатися у новій перспективі і бути поставленими у новий взаємозв'язок. Традиційна проблематика багатьох галузей знань стала переосмислюватись у світлі меморіальної парадигми. Це зумовлює і трансформацію системи збереження культурної пам'яті, оновлення її засобів і, насамкінець, продуману державну політику пам'яті.

Актуальність політики пам'яті на сучасному етапі посилюється проблемою самовизначення, самоідентифікації як соціальних груп, так і окремих осіб, а також потребою пошуку засобів збереження та розвитку гуманістичного потенціалу в рамках існуючих державно-політичних та соціально-культурних систем.

Після проголошення незалежності України активізувався процес формування нових місць пам'яті. Зокрема, відкривалися меморіали, проводились комеморативні заходи. Перші офіційні заходи, присвячені 50-річчю трагедії Бабиного Яру, відбулися у Києві у вересні 1991 року. Вони були організовані Товариством єврейської культури України, яке очолював Ілля Михайлович Левітас (1931–2014). За його ініціативою на Хрещатику були розміщені пересувні фотовиставки, присвячені жертвам Бабиного Яру, в тому числі єврейським дітям, а також експозиція, присвячена Праведникам народів Світу. На місці розстрілів євреїв у Бабиному Яру був відкритий пам'ятний знак «Менора», споруджений за проектом архітектора Юрія Пасхевича. У траурних заходах взяли участь більше 50 000 тисяч киян і гостей столиці України.

Історик Ф. Левітас зазначав, що відкриття цього меморіалу сталою новою важливою віхою в українсько-єврейських відносинах. Вчений наголошував на важливості визнання Л. Кравчуком, тодішнім Главою ВРУ, факту геноциду і того, що це хоч і було справою рук нацистів, але відповідальність за трагедію лежить і на тих, хто не зупинив убивць. Єврейському народові були принесені вибачення за всі несправедливості, які було вчинено в нашій історії [1, с. 174].

У 1992 році Єврейська рада України заснувала «Фонд Пам'яті жертв Голокосту» і «Фонд Пам'яті жертв Бабиного Яру». З 1992 по 2011 роки за редакцією Іллі Левітаса було опубліковано чотири видання книги Пам'яті жертв Бабиного Яру, де зібрано більше двадцяти тисяч імен і прізвищ євреїв, які загинули під час розстрілів.

Спогади очевидців посідають важливе місце в меморіальній культурі. Спогади жертв не повинні залишатися маргіналізованими, їх слід вводити в широкий гуманітарний обіг. Науці, культурі відомі зразки біографічних розповідей жертв Голокосту, коли інформація збирається

в інтересах історичного знання, але у першу чергу з гуманістичною метою меморіалізації та недопущення подібних злочинів у майбутньому. Соціальна пам'ять трансформується у довготривалу культурну пам'ять, а свідчення стають своєрідними заповідями. Яскравим прикладом реалізації саме такої місії є зарубіжний досвід функціонування Shoa Visual History Foundation, Yale Video Archiv. Вони були створені саме для збереження свідчень очевидців Шоа.

За роки незалежності вітчизняна історіографія зробила вагомий внесок у ліквідацію «білих плям» нашої історії, у тому числі у вивчення Холокосту, трагедії Бабиного Яру. Більшість історико-етнологічних та історико-народознавчих студій із глибоким співчуттям висвітлювали трагедію геноциду єврейського народу та його наслідків, які вплинули на подальшу долю євреїв. Під впливом праці українських і єврейських істориків, участі громадськості, 2001 року Україна приєдналась до Стокгольмської Декларації країн, які брали на себе зобов'язання зберігати пам'ять про Голокост та вивчати його історію.

У 2011 році Верховна Рада України проголосила 27 січня Днем Пам'яті жертв Голокосту. Цього дня 1945 року війська Першого Українського фронту звільнили концтабір Освенцим і врятували тих, хто ще залишався живим. Ми зобов'язані пам'ятати, що кожна четверта жертва Голокосту походила з України. Тому продовжується праця з дослідження і збереження історичної пам'яті; українські й єврейські історики, плідно співпрацюючи, відтворюють сторінки минулої трагедії.

Бабин Яр набув характеру своєрідного місця пам'яті. Воно важливе тим, що змушує нас усвідомити: неможливо ізолювати один від іншого нацистські злочини проти різних етнічних груп. Там були убиті євреї, тому що вони були євреями; там загинули українці, представники інших народів. Відтак, у цьому місці поєднуються різні пам'яті: пам'ять єврейського народу, пам'ять тих, хто себе асоціює з Радянським Союзом, українська національна пам'ять. Кожна група має право на свою власну пам'ять. Утім, заклик «Ніколи більше» вимагає формування міжгрупової солідарної пам'яті. Бабин Яр як символ Голокосту, як нагадування про жахливий злочин, як загальноукраїнське місце пам'яті де знищено близько 100 тисяч жертв упродовж 1941–1943 рр., має бути пріоритетним напрямом у вибудовуванні політики національної пам'яті Української держави [2].

Меморіальний центр Голокосту «Бабин Яр» разом з міжнародним видавництвом De Gruyter будуть публікувати спільний науковий журнал, присвячений дослідженню історії Голокосту в Східній Європі – «Східноєвропейські дослідження Голокосту: міждисциплінарний журнал Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр». Засновники часопису сподіваються, що це багатопрофільне наукове видання

перетвориться на головну міжнародну платформу для публікації теоретичних досліджень на тему Голокосту та Другої світової війни. Особливу увагу видавці планують приділити взаємозв'язкам між насильством та пам'яттю, а також післявоєнним дискусіям про наслідки Голокосту в різних національних та транснаціональних контекстах європейської історії. Журнал буде виходити два рази на рік.

Важливим суспільно значущим заходом була наукова конференція КНУ ім. Тараса Шевченка, присвячена вісімдесятиї річниці від початку розстрілів у Бабиному Яру. Із закликом не залишатись осторонь важливої історичної теми до учасників конференції звернувся директор Інституту історії України Валерій Смолій: «Бабин Яр став світовим символом Голокосту, незагойною раною людства. Трагічний вимір катастрофи українського єврейства складно досягнути і в раціональній площині, і в емоційній; про масові вбивства євреїв написано тисячі праць, оприлюднено численні свідчення й безліч фотодокументів. Але тема видається невичерпною через безпрецедентний характер феномена Голокосту й спричиненого ним травматичного досвіду. Ми зобов'язані зберігати пам'ять про цю історичну подію, рішуче й незворотно засуджувати таке масштабне зло, аби не відбулося повторення подібних трагедій» [3].

Отже, процес формування сталої концепції історичної пам'яті для сучасного українського суспільства залишається актуальною проблемою. Зокрема, це стосується меморіалізації Бабиного Яру і створення національного меморіалу у місці, яке уособлює трагедію євреїв, українців, усіх, хто потрапив під молох нацистських злочинів. Бабин Яр як місце пам'яті – це тест для нашої країни (і суспільства, і держави) на здатність взяти на себе відповідальність за пам'ять про минуле та виробити гідну лінію державної політики вшанування жертв. Перспективою майбутніх студій вважаємо за необхідне осмислити, як меморіальні практики вшанування жертв пам'яті Голокосту пов'язані з процесом націєтворення в нашій країні.

Список використаних джерел:

1. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Київ : ІПЕНД, 2013. 600 с.
2. Подольський А. Пам'ять про жертви Голокосту як один з чинників національної ідентичності єврейської спільноти України (на прикладі міжнародного меморіального проєкту «Захистимо пам'ять»). URL: <https://ipend.gov.ua/wpcontent/uploads/2020/11/podolskyi/istorychna.pdf> (дата звернення 28. 11. 2021).
3. Наукове осмислення трагедії Бабиного Яру й Голокосту. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/11830> (дата звернення 26. 04. 2022).

4. Popowycz J. The Holocaust by Bullets in Ukraine. <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/ukraine-holocaust> (дата звернення 16. 09. 2022).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-265-7/02>

Гнатюк В. В.,

*доктор філософії з політичних наук,
науковий співробітник*

*Міжнародного інституту освіти, культури
та зв'язків з діаспорою*

Національного університету «Львівська політехніка»

ВИНИЩЕННЯ ЄВРЕЇВ У 1941–1942 РР. В РАДИВИЛОВІ ТА НАВКОЛИШНІХ ТЕРИТОРІЯХ: ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА КРАСЗНАВЧІ ОСОБЛИВОСТІ

Після того, коли 30 січня 1933 р. канцлером Німеччини став А. Гітлер, над країною постала «коричнева» націонал-соціалістська влада, а над цілим світом – неминуча перспектива нової війни. Про їхні плани перебудови порядку в Європі та інших континентах, можна ознайомитися через різні доктринальні документи, де відображено ідеологічні погляди на те, яким він має бути і як має працювати на благо однієї нації [2; 7]. Зрештою саме такі роботи диктували право та умови на ексклюзивне існування тих чи інших народів через ієрархію. Якраз теорія рас зайняла нішу, що пояснювала та виправдовувала рішення владної еліти держави Німеччина стосовно інших етнічних груп, як всередині системи, так і поза нею. Так виник свідомий напрям антисемітизм як спекулятивний вияв політики проти єврейського народу, звинувачення якого здійснювалося ще від початку 20-х рр. ХХ ст. за багатьма критеріями: від програшу у попередній війні до економічного занепаду; від соціальної нестабільності до політичної розпорошеності нації; від морального вигорання до створення штучних цінностей, які шкодять всім німцям і т. д. [8]. До початку Другої світової війни сформувалося підґрунтя для знищення єврейської громади у Німеччині (прийняття «Нюрнберзького закону про чистоту крові і честі», проведення «кришталєвої ночі», цілеспрямована маніпуляція через ЗМІ), а вже після нього – становище погіршилося ще більше, оскільки виникли нові історичні реалії – окупаційні режими по всій Європі та створення гетто. Цей контекст посприяв «остаточному